

ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ ОРГАНИЗАЦИОНЕ СТРУКТУРЕ ЦРКВЕ

Оливер Суботић

Апстракт: Од почетне заједнице која је обухватала неколико евхаристијских сабрања, Црква је убрзо постала организам васељенских димензија, што је условило и консеквентан развој њене организационе структуре. То је посебно био случај после ревидирања друштвеног статуса Цркве и потоњег вишевековног функционисања у оквиру РOMEЈСКОГ царства, али и у нововековном периоду. Поред идентификовања конкретних историјских организационих схема и кључних фактора који су утицали на њихову еволуцију, потребно је одредити и однос према темељним еклисиолошким поставкама.

Кључне речи: црквена општина, дијецеза, митрополитски систем, егзархијски систем, Пентархија, сабор, синод, етнарх, централизам, етнофилетизам, етатизам, дијаспора.

ОРГАНИЗАЦИОНА СТРУКТУРА У ПЕРИОДУ РАНЕ ЦРКВЕ

Основна организациона јединица у периоду ране Цркве била је црквена општина која је била директно подређена евхаристијској структури локалне цркве. Апостоли су црквене општине отварали у градовима Римске империје (по принципу једна црквена општина у једном граду) и на њихово чело постављали старешине.¹ Било је додуше случајева да су сâми апостоли били старешине општина,² но у целини гледано, апостоли били њихови оснивачи, а предстојатељи (старешине) су били епископи. Црквене општине су тако биле под директном управом епископа и савета свештеника, управо према евхаристијском поретку – административно устројство Цркве од раних времена се тако базира на апостолској служби, епископату и светотајинском животу сваке помесне Цркве.³ Првобитне организационе јединице нису биле узајамно неповезане –

¹ Благога Гардашевић, „Управљање епархијом по православном црквеном праву (историјски развитак)“, *Избор црквено-правних радова*, Богословски факултет СПЦ, Београд 2002, стр. 297.

² Исто, 299. – На челу Јерусалимске црквене општине је био Јаков, брат Господњи.

³ Власије Фидас, *Канонско право: богословска перспектива*, Богословски факултет СПЦ, Београд 2001, стр. 126.

напротив, постојала је веза која је најчешће била одређена њиховим постанком или географским положајем.⁴ Оне су имале веома развијену социјалну делатност у помагању хришћана који су били економски угрожени,⁵ што је био додатни подстрек даљем развоју организационе структуре.⁶

Временом се ове црквене јединице тако организују да у 2. и 3. веку епископије водећих градова (метропола) постају централне тачке ширих округа.⁷ Њихов епископ полако постаје први епископ у ширем округу, са посебним ингеренцијама, а опсег тих ингеренција и конкретно организационо устројство се разликује од округа до округа.⁸ Канонска основа за овакву организациону схему је 34. апостолско правило, које одређује да епископи сваке помесне Цркве треба да имају првог међу собом оног који узима прву катедру.

Упоредо са тим процесом, организациона структура ране Цркве се прилагођава државно-административном уређењу Римске империје у случајевима где је то било практично и потребно, али га се не држи ригидно уколико то нарушава њену унутрашњу структуру.⁹

Проблем преплитања области јурисдикције је навео Цркву да саборски одреди да се по питању граница црквена администрација географски мора ускладити према политичким границама.¹⁰ Тај приступ је онемогућавао распрострањавање епископске

⁴ Никодим Милаш, *Правила Православне Цркве с тумачењима*, књига I, Нови Сад, 1895, истоимено фототипско издање, Истина, Београд – Шибеник, 2004, стр. 94.

⁵ У том погледу је карактеристичан пример Јерусалимске црквене општине. Погледати: Дап 4, 32, 34.

⁶ Благота Гардашевић, „Улога првих хришћанских општина у организацији цркве“, нав. дело, стр. 51.

⁷ Алексеј П. Лебедев, *Свештенство древне Васељенске цркве*, превод са руског Младен М. Станковић, Zepher world book, Београд 2002, стр. 188–197. – Као потврду тези да се организација епископија ширег округа са централном епископијом може лоцирати већ у 2. веку, Лебедев наводи пример Иринеја Лионског, који посланицу Римској цркви пише „у име свих галских епископа“, наводећи поред тога и пример првих епископа малоазијских цркава крајем 2. века.

⁸ Александар Шмеман, *Историјски пут Православља*, превод са руског Марија и Бранислав Марковић, Митрополија цетињска, Цетиње 1994, 173–174. – Тако је у Африканској цркви највиши ауторитет био сабор епископа са редовном динамиком састајања. У Египту, са друге стране, централизам и власт александријског епископа бива далеко јаче изражен у односу на остале епископе који фактички имају потпуно подређен положај. Антиохијска катедра, у поређењу са Александријском из тог периода, има знатно мањи утицај и власт међу сиријским епископима.

⁹ Николај Афанасјев, *Трпеза Господња*, прев. са руског Ксенија Кончаревић, 2. допуњено издање, Цетиње 2001, стр. 106. – Аутор наводи конкретан пример односа села и града средином 2. века, који су у оквиру Римске империје били јединствена целина (град и околна села), док је село са својим хороепископом имало знатно већу аутономију у црквеном погледу. Тиме је рана Црква поставила своје структуралне постулате изнад државно-административне структуре.

¹⁰ Никодим Милаш, нав. дело, књига I, стр. 244; Александар Шмеман, нав. дело, стр 176; Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Народна књига – Алфа, Београд 1998, стр. 55. – Примера ради, у време цара Константина римска држава је била подељена на четири префектуре,

власти ван своје области (односно преплитање јурисдикција у простору), а са друге стране отворио простор за административно-организациону субординацију у одређеним случајевима.

Црквене дијецезе (области) су стога углавном верно следиле државно-административну поделу,¹¹ мада је и ту било изузетака.¹² Дијецеза као епархијска област је у себи обухватала неколико епархија чији су предстојатељи у питањима која су прелазила границе епархије били потчињени предстојатељу дијецезе.¹³ Предстојатељ дијецезе није био нека врста надепскопа нити је имао непорециву власт над епископима у његовој области, али је имао право надзора стања у области у њеној свеукупности, првенство међу осталим епископима и право председавања обласним саборима.¹⁴ То значи да увођењем оваквог административног система није нарушено правило по коме је епископ у својој епархији потпуно самосталан по питању унутрашњих послова уколико их чини у канонски одређеним границама.¹⁵ За ову проблематику је везана и појава аутокефалних цркава,¹⁶ која се везује за аутокефалност митрополија уређену преко Првог васељенског сабора.

НАСТАНАК МИТРОПОЛИТСКОГ СИСТЕМА

Канони 4. и 5. Првог васељенског сабора у административно устројство Цркве експлицитно уводе митрополитског систем. Могуће је да је један од главних узрока

међу којима је једна била префектура Истока, при чему се она састојала од пет дијецеза: Истока (центар Антиохија), Египта (Александрија), Азије (Ефес), Понта (Кесарија Кападокијска) и Тракије (Ираклија) и свака се даље делила на провинције, а оне на епархије. Број и обим префектура се мењао све до краја 4. века када су се њихове границе усталиле. Термини *дијецеза*, *провинција* и *епархија* воде порекло из административне терминологије уређене римским правом.

¹¹ Алексеј П. Лебедев, нав. дело, стр. 200–202. – Да је био потребан пре свега политички, а не црквени значај града, говори нам пример Јерусалима. Иако је одувек најсветији град у хришћанској свести, ипак у 2. и 3. веку његов епископ нема одређену јерархијску власт, а чак бива потчињен епископу Кесарије Палестинске која је имала већи политички значај у том тренутку. Са друге стране, Риму, Александрији, Антиохији, Картагини и Неокесарији значај је давала управо политичка улога тих градова.

¹² Исто, 204–205. – Аутор наводи пример јурисдикције александријског митрополита, која је у 2. и 3. веку била територијално шира од грађанске поделе.

¹³ Никодим Милаш, нав. дело, књига I, стр. 242.

¹⁴ Исто, 245.

¹⁵ Благога Гардашевић, „Управљање епархијом по православном црквеном праву (историјски развитак)“, нав. дело, стр. 306.

¹⁶ Термин аутокефалност је имао различита значења у различитим епохама и није увек значао самосталност у данашњем смислу те речи. Примера ради, у византијској епохи је означавао архиепископије које су биле независне од месног митрополита и биле директно потчињене Цариградској патријаршијској катедри. Погледати о томе: В. А. Цыпин, *Церковное Право*, PDF електронска верзија, Holy Trinity Orthodox School, стр. 144.

увођења митрополитског система јачање јединства помесних Цркава око одређених центара који су се поклапали са политичким центрима и успостављање епархијских сабора као органа изражавања јединства, пре свега по питању рукополагања епископа.¹⁷ Канони Првог васељенског сабора тај циљ спроводе на више начина.¹⁸ По питању (ин)директне улоге коју је митрополитски систем имао за увођење патријарашког постоје различита мишљења.¹⁹

Иначе, назив „митрополит“ је био потпуно непознат пре Првог васељенског сабора,²⁰ мада је из формулације његовог 6. канона јасно да је митрополитска организација већ постојала пре сабора,²¹ иако није експлицитно навођена као таква. Митрополит је, дакле, епископ митрополијске области („обичан“ епископ је надлежан само за своју епархијску област, тј. град са околином), у смислу да је епископство његова суштинска служба, а митрополитско звање организационо-управног карактера.²² У митрополитском систему, епископ метрополе је у својој подручној области морао бити консултован око свих важнијих послова из те области који су сами по себи прелазили границе појединачних епархија. Конкретне ингеренције митрополита биле су у сазивању епархијског сабора, његовом председавању и спровођењу његових одлука.²³

¹⁷ Власије Фидас, нав. дело, стр. 130.

¹⁸ Канон 4. Првог васељенског сабора то чини кроз правило о постављању епископа од стране више епископа уз верификацију митрополита дате области, а канон 5. кроз саборско окупљање епископа ради решавања проблема везаних за целу област. Канон 6. истог сабора инаугурише принцип већинског гласања у митрополитском систему у случају да епископ буде постављен без сагласности митрополита.

¹⁹ Постоји мишљење међу неким савременим канонолозима да митрополитски систем који је канонски верификован још од најранијих времена Цркве, већ одредбама Првог васељенског сабора лагано прелази у патријарашки. Поводом првенства митрополија наведеног у 6. канону Првог васељенског сабора (конкретно: првенства Александријског, Римског и Антиохијског епископа и њихове јурисдикције), епископ Атанасије Јевтић тумачећи овај канон наводи да он „признаје будућа Патријарашка преимућства, која су започета (половином 2. века) са Митрополитским правима, што сведочи и потврђује 34. канон Апостолски“. Погледајте детаљнији увид у тумачење овог канона у зборнику *Свештени канони Цркве*, превод и коментар Атанасије Јевтић, Београд 2005, стр. 71.

²⁰ Алексеј П. Лебедев, нав. дело, стр. 189.

²¹ Канон почиње речима „Нека се држе стари обичаји, који постоје у Египту, Ливији и Пентапољу..“, напомињући уз ове области александријске јурисдикције још и Рим и Антиохију, што говори о положају епископа тих катедре као првих у својим областима.

²² Погледајте тумачење 11. канона Антиохијског сабора у: *Свештени канони Цркве*, стр. 258.

²³ Власије Фидас, нав. дело, стр. 131.

ЕГЗАРХИЈСКИ СИСТЕМ

Егзархијски систем,²⁴ као директни увод у патријарашки, се уводи на Другом васељенском сабору.²⁵ Канони 2. и 6. овог Сабора уводе неку врсту надмитрополитског саборског ауторитета, при чему се руководе политичким устројством РOMEЈСКОГ царства и административној подели на шире области – дијецезе, у контексту забране рукополагања епископа ван подређене области и суђења истима.²⁶ Цариградска катедра 3. каноном овог Сабора добија првенство части после Епископске катедре Рима.²⁷ Иако је посредством егзархатског система уведена нека врста надмитрополитског система,²⁸ аутокефалност митрополија је задржана до Четвртог васељенског сабора када је укинута у корист новог, патријарашког система.²⁹

ПАТРИЈАРАШКИ СИСТЕМ

Проблем подређивања митрополита ширем административном телу је решен одредбама Четвртог васељенског сабора који уводи патријарашки систем у виду Пентархије – првенства катедре Рима, Цариграда, Александрије, Антиохије и Јерусалима и увођења конкретне надмитрополитске власти. Многи фактори су утицали да одређена катедра добије одређене почести – старина, апостолско порекло, мученичка слава, геополитичке погодности, величина, богатство.³⁰ Није спорно да је 34.

²⁴ Појам „егзарх“ је током векова добијао различита значења, мада се најчешће узима у контексту првог епископа у митрополитском округу. У Руској православној цркви данас ова титула има посебно значење. Погледати: В. А. Цыпин, нав. дело, стр. 102–104.

²⁵ Каноном 2. овог Сабора. Погледати у вези са тим тумачење епископа Атанасија Јевтића у: *Свештени канони Цркве*, стр. 86.

²⁶ Власије Фидас, нав. дело, стр. 52–54.

²⁷ Неки канолози тврде да је управо давањем повластица части цариградском патријарху положена нека врста темеља патријарашком систему у Цркви. Погледати: Никодим Милаш, нав. дело, књига I, стр. 249. – Са друге стране, насупрот честим тврђењима да је ово уперено против примата римског епископа, постоје доста аргументовани ставови да је то било усмерено директно против претензија Александријске катедре, која је заступала став да је она друга по важности иза Рима, како у грађанским тако у црквеним питањима. Погледати: John Mayendorf, „Ecclesiastical organization in the History of Orthodoxy“, *St. Vladimir's Theological Quarterly* 4/1, 1960, стр. 9.²⁸ Егзарх је према неким канолозима био митрополит шире провинције која под собом има више области, а према неким патријарх. Погледати тумачење 9. канона Четвртог васељенског сабора у: *Свештени канони Цркве*, стр. 109.

²⁹ Власије Фидас, нав. дело, стр. 142.

³⁰ John H. Erickson, „Concrete structural organisation of the local church“, *St. Vladimir's Theological Quarterly*, 20/1&2, 1975, стр. 13. – Неки аутори као додатне разлоге за реорганизацију наводе степен централизације државне управе и побољшање комуникација у 5. веку као кључне факторе који су определили број Цркава (пет Патријаршија уз Кипарску и Јерменску аутокефалију) са пуном управном и судском влашћу на Истоку. Погледати: Благота Гардашевић, „Канонски основи за стицање аутокефалности у Православној цркви“, нав. дело, стр. 270.

апостолски канон и у овом случају био основа за првенство части водећих епископских катедри.³¹ Систем Пентархије се у том контексту развио као директан израз принципа синодалности, односно потребе за што бољом црквеном управом. Сама титула „патријарх“ се распространила тек у 6. веку, док се у канонима Халкидонског сабора и не помиње.³² Занимљиво је да је нека врста теолошке потврде система Пентархије добијена тек у 9. веку.³³

Укидање митрополитске аутокефалности је великим делом плод историјских притисака пет највећих катедри које су на крају (поред првенства части) добиле надмитрополитску аутокефалну јурисдикцију.³⁴ За тај систем је постојало више регулаторних механизма.³⁵ Ипак, установљавањем Пентархије нису аутоматски све области Цркве потпале под власт једне од патријаршија, а неке области су дуго и кроз средњи век биле спорне.³⁶

Митрополити су задржали право бирања и посвећивања епископа своје области, што му је и раније припадало, али је њега самог посвећивао патријаршијски сабор, уз додатне корекције по питању суђења епископима.³⁷ Изузетак од губитка аутокефалности била је Кипарска црква, у складу са 8. канонем Трећег васељенског сабора,³⁸ што је потврђено и знатно касније, на Трулском сабору,³⁹ приликом специфичног случаја привременог пресељења Кипарске цркве због најезде варвара.⁴⁰

Увођење патријарашког система је имало и неке друге, секундарне последице по административно устројство Цркве. Примера ради, иако је Црква од почетка имала строге норме по питању територијалног разграничења епископија односно јурисдикције над одређеном територијом, пракса установљавања ставропигијалних манастира

³¹ Погледати тумачење канона 34. светих Апостола у: *Свештени канони Цркве*, стр. 45.

³² В. А. Цыпин, нав. дело, стр. 103.

³³ Исто, 151.

³⁴ Власије Фидас, нав. дело, стр. 139.

³⁵ Примера ради, у случају подизања новог града који се подиже царском влашћу, треба следовати државном административном разграничењу. Погледати 17. канон Четвртог васељенског сабора.

³⁶ Алексеј П. Лебедев, нав. дело, стр. 247–248; Џон Мајендорф, *Имперујално јединство и хришћанске деобе: Црква од 450. до 680. године*, превод са енглеског Јован Олбина, Каленић, Крагујевац 1997, стр. 53. – Примери су Северноафричка црква која није потпала ни под једну јурисдикцију, неке територије Запада, затим Кипар као аутокефална област и Илирик који је у контексту јурисдикције вековима био спорно питање између Рима и Цариграда. Картагина такође није припадала ниједном од пет патријархата у јурисдикцијском смислу.

³⁷ Пресуде на последњој инстанци су постале ингеренција патријаршијских сабора. Погледајте: Власије Фидас, нав. дело, стр. 141.

³⁸ Ову црквену независност Кипарске од Антиохијске катедре треба донекле гледати и кроз призму богословског спора који у то време тиња између табора које предводе Кирило Александријски и Јован Антиохијски. Детаљније о томе: Александар Шмеман, нав. дело, стр. 161–164.

³⁹ Канон 39. Трулског сабора.

⁴⁰ О томе детаљније коментар епископа Атанасија Јевтића у *Свештени канони Цркве*, стр. 162.

који су били подређени директно патријарху, независно од епископије на којој су се налазили је то правило директно нарушила.⁴¹ Слично је и са тзв. метосима односно подворјима, који су били под канонском управом Цркве која их је саградила, независно од територије на којој су се налазили.⁴²

Иако је првенство части Цариградске катедре имало политичке конотације, одатле не треба извучити закључак да су првенствено политички фактори одлучивали административно устројство Цркве. С тим у вези, Јерусалимска катедра већ на Првом васељенском сабором добија част,⁴³ а пуно патријаршијско достојанство такође на Халкидонском сабору, иако ни у једном ни у другом случају нема неки политички значај.⁴⁴ Од великих епископских катедре, једино је Јерусалимска имала посебно уважавање, као „Мајка свих Цркава Божијих“, које је временом све више добијало на значају. То је била јединствена одредница невезана за правно-политички статус Јерусалима или неку конкретну историјску геополитичку парадигму.⁴⁵

УЛОГА ЦАРИГРАДСКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ У ОРГАНИЗАЦИОНОЈ СТРУКТУРИ ЦРКВЕ

Првенство части Цариграда, нормирано већ 3. канонем Другог васељенског сабора и консеквентно потврђено на следећим саборима, имало је директне политичке конотације аналогно нарастајућем политичком значају Новог Рима. На Халкидонском сабору то првенство добија пуно значење, због царских прерогатива које Цариград као царски град има, што се отворено говори и у тексту канона. Поред давања првенства части, Цариградска катедра добија и конкретне ингеренције, у смислу потчињавања тачно одређених варварских провинција.⁴⁶ Првенство части Цариградске катедре је додатно потврђено и 36. канонем Трулског сабора.

⁴¹ В. А. Цыпин, нав. дело, стр. 143.

⁴² Исто, 142. – Ципин у наведеним случајевима, ради лакшег разумевања, пореди тај принцип са принципом екстериторијалности у међународном праву.

⁴³ Канон 7. Првог васељенског сабора.

⁴⁴ Тим поводом, епископ Атанасије Јевтић умесно примећује да је у свести Православне цркве Јерусалим као „Мајка свих Цркава“ одувек имао првенство части у овом контексту. Погледати тумачење 7. канона Првог васељенског сабора у: *Свештени канони Цркве*, стр.72.

⁴⁵ Погледати тумачење 28. канона Четвртог васељенског сабора у: *Свештени канони Цркве*, стр. 118.

⁴⁶ У погледу овог питања постоје спорења да ли се то данас посредно односи на све области у дијаспори или се канон мора тумачити у контексту конкретних историјских области које су у њему наведене. У случају првог тумачења, Цариградској катедри данас би требало да буде потчињена цела дијаспора. Наше мишљење је да се доследно треба држати текста канона, те да се он не може аутоматски примењивати на организационо-управне проблеме данашњице, како због тумачења тако и због потпуно другачије геополитичке констелације и нових богословских центара у наше време.

После Великог Раскола, Источна црква се још више идентификовала са политичким и друштвеним системом Ромејског царства, због чега су се јавиле неминовне редукације у поимању Цркве и тај еклисиолошки редукионизам представља корен каснијих проблема са црквеним регионализмом и национализмом.⁴⁷ Установа Пентархије је расколом озбиљно уздрмана јер се једна епископска катедра са првенством части одвојила од пуноће целе Цркве. Тај догађај је на Истоку још више ојачао ауторитет патријаршијских и епархијских сабора, што је превасходно дало на значају тзв. ендимуса (сталним) саборима Васељенске патријаршије.⁴⁸ Ти сабори су окупљали ограничен број учесника из неколико Патријаршија и Аутокефалних цркава, а били су карактеристични по томе што их је сазивао Цариград, при чему би се епископи сабрали у граду и остајали све док спорна питања не би била решена.⁴⁹ Овакви ендимуса сабори су постојали и раније, у периоду црквеног јединства Истока и Запада, и били су састављени од великог броја митрополита и епископа који су у неком одређеном тренутку неким случајем боравили у Цариграду.⁵⁰ Они су, дакле, настали сасвим спонтано, али су временом институционализовани и постали су нека врста црквене паралеле државном сенату.⁵¹ Ови синоди су у православном свету после Великог Раскола добили велики значај пре свега због разматрања доктринарних питања, законодавства и дисциплинских питања која су превазилазила помесни ниво, обезбеђујући у кризна времена и координациону улогу.⁵²

Огроман значај Цариградске патријаршијске катедре у периоду после раскола постаје апсолутна власт у периоду туркократије. Систем Пентархије, иако де јуре још увек на снази у канонском погледу, де факто је у туркократском периоду суспендован од стране Отоманске империје. Имајући функционалност у оквирима Ромејског царства, у периоду отоманског ропства пентархијски систем је уништен превлашћу Цариградске катедре која је своју хегемонију над осталим катедрама бранила управо њиме.⁵³ Сви патријарси у оквиру Отоманске империје султановим указом постају етнарси, односно управитељи над покореним хришћанским становништвом, чиме црквена јерархија добија грађанско-управне ингеренције над хришћанским становништвом, управо према теократској концепцији исламске државе.⁵⁴ Тај период ропства хришћанских народа под отоманским јармом формално не доноси ново устројство верификовано од стране саборног организма Цркве, али Цариградска

⁴⁷ John Meyendorff, „The Orthodox concept of the Church“, *St. Vladimir's Theological Quarterly* 6/2, стр 59.

⁴⁸ Власије Фидас, нав. дело, стр. 1171–172. – Аутор се посебно осврће на значај тзв. исихастичких сабора у 14. веку, који у свести Православне цркве имају исти значај као и Васељенски сабори.

⁴⁹ Lewis Patsavos, „The Synodal structure of the orthodox Church“, *St. Vladimir's Theological Quarterly* 39/1, 1995, стр 72–73.

⁵⁰ Џон Мајендорф, *Империјално јединство и хришћанске деобе*, стр. 52.

⁵¹ Александар Шмеман, нав. дело, стр. 222.

⁵² Lewis Patsavos, нав. дело, стр. 74.

⁵³ В. А. Цыпин, нав. дело, стр. 151.

⁵⁴ Александар Шмеман, нав. дело, стр. 315.

катедра добија апсолутни примат у оквиру незнабожачке империје – цариградски патријарх постаје нека врста над-етнарха у односу на остале патријархе-етнархе. Фактичке ингеренције Цариградске патријаршије (дате султанским ферманима, а не црквеним правом) у то време иду дотле да она постаје директно и недвосмислено надређена свим аутокефалним црквама, а свој статус етнарха свих хришћана у исламској држави цариградски патријарх је користио и за укидање аутокефалија у покореним областима и њихово прикључивање својој јурисдикцији.⁵⁵

УТИЦАЈ ЕТНОФИЛЕТИЗМА И ЕТАГИЗМА НА ПОТОЊЕ СТРУКТУРАЛНЕ ДЕВИЈАЦИЈЕ

После слома Отоманске империје и ослобођења хришћанских народа, систем Пентархије (који је фактички већ одавно изгубио свој смисао) потпуно губи своју функционалност и фактички постаје својеврсно „обичајно-богослужбено преживљавање“ некадашње структуре.⁵⁶ Основни проблем који се јавља у пост-туркократском периоду јесте аутокефалија Цркви које су се обреле у младим националним државама. Стварање националних покрета 19. века и инспирације тековинама западног просветитељства доводе до тога да код православних народа слаби свест о васељенском јединству. Стварају се аутономизоване националне државе (чему је подређена и црквена свест), што доводи до великих спорова приликом самовољних проглашења аутокефалија и отворених политичких тежњи ка патријаршијским звањима.⁵⁷ Негативна искуства по питању хегемоније Цариградске катедре из времена туркократије само појачавају аутономистичке тежње црквених центара у новоформираним државама. Таква етнофилетистичка динамика рађа велике тензије и актуелизује расколничку атмосферу чије се разорне последице и данас осећају – иако су црквени принципи давања или одузимања аутокефалије одувек били добро познати,⁵⁸ неканонски покушаји све више постају реалност.

Са друге стране, аутокефалне Цркве већ од 18. века почињу, како у организацији тако и у речнику, да имитирају модерне суверене државе.⁵⁹ Најочигледнији пример је Московска патријаршија, која убрзо после пада Цариграда почиње да развија идеју Трећег Рима⁶⁰ и да сходно томе иде ка централизацији црквене управе.⁶¹ Крајност која је потом уследила била је увођење специфичног синодалног

⁵⁵ Јован Мајендорф, *Православна црква јуче и данас*, превод са француског др Радомир Поповић, Богословски факултет СПЦ, Београд 1998, стр. 77.

⁵⁶ Христо Јанарас, *Истина и јединство Цркве*, Беседа, Нови Сад 2004, стр. 115.

⁵⁷ Исто, стр. 118–119.

⁵⁸ Погледати детаљније: Благота Гардашевић, „Канонски основи за стицање аутокефалности у Православној цркви“, нав. дело, стр. 277–283.

⁵⁹ John H. Erickson, нав. дело, стр. 11.

⁶⁰ Покретач ове идеје био је старац Филотеј из Псковског Елеазаровог манастира. Погледати о томе: Александар Шмеман, нав. дело, стр. 353–354.

⁶¹ John Mayendorf, „Ecclesiastical organization in the History of Orthodoxy“, стр. 15.

устројства црквене управе у царској Русији,⁶² тј. установљавање Свјатјејшег правитељствујућег синода као највишег црквеног управног тела.⁶³ Та промена у административној структури Цркве је учињена кршењем црквених канона и под директним утицајем цара који је фактички пресликао црквене организације у протестантском свету.⁶⁴ Такав Синод је фактички постао део државног апарата и његове одлуке су морале да имају царску верификацију.⁶⁵ Његови чланови су чак у својој заклетви цара посматрали као последњу судску инстанцу тог колегијума.⁶⁶ Патријаршија је, додуше, поново успостављена у 20. веку на Московском сабору, али тај сабор доноси и неке доктринарне новине – експлицитно је проглашено да се помесна Црква дели на епархије, што је била новост за православни свет, с обзиром да је ромејска свест полазила од епископија као пуних црквених јединица које даље сачињавају митрополитске и патријарашке округе.⁶⁷ Одредбама овог Сабора у којима је стајало да су епископије део Цркве, а не пуна Црква, биле су противне основним еклисиолошким начелима.⁶⁸ Друга огромна новина тог Сабора јесте давање лаицима пуног учешћа у свим аспектима црквеног живота, укључујући ту и избор епископа.⁶⁹ То, међутим, није утицало на кључне управно-административне проблеме цркве у Русији: епископије су и даље остале превелике и централна патријаршијска администрација је и даље имала огромне ингеренције у односу на епископе.⁷⁰

Сличан развој догађаја је приметан и у Грчкој цркви, у којој је у 19. веку такође основан специфичан синод као управно тело – радио је под врховним надзором краља-странца тако што је на својим седницама имао свог представника.⁷¹

21. ВЕК

Устројство некадашњих Патријаршија из времена Пентархије данас се разликује по практичној форми и ингеренцијама субјеката.⁷² У Аутокефалним црквама које

⁶¹ John Mayendorf, „Ecclesiastical organization in the History og Orthodoxy“, стр. 15.

⁶² Радомир Поповић, *Православље на раскрићу векова*, Богословски факултет СПЦ, Београд 1999, стр. 92–95. – Ову промену уводи Петар Велики. Могуће је да је то учињено делом због претходних искустава државе са патријархом Никоном који је имао велики утицај и на државну сферу.

⁶³ Из Духовног регуламента састављеног тим поводом утврђивање таквог синодалног управног система се правда непристрасношћу и објективношћу у случају када одлучује више лица. Погледати: В. А. Цыпин, нав. дело, 166.

⁶⁴ John Mayendorf, „Ecclesiastical organization in the History og Orthodoxy“, стр. 16.

⁶⁵ Исто.

⁶⁶ Александар Шмеман, нав. дело, стр. 372.

⁶⁷ Николај Афанасјев, нав. дело, стр. 110.

⁶⁸ John H. Erickson, нав. дело, стр. 10.

⁶⁹ John Mayendorf, „Ecclesiastical organization in the History og Orthodoxy“, стр. 16.

⁷⁰ Исто.

⁷¹ Радомир Поповић, нав. дело, стр. 222.

⁷² Погледати детаљније: Јован Мајендорф, *Православна црква јуче и данас*; Радомир Поповић, нав. дело; Lewis Patsavos, нав. дело, стр 76-91.

су настале касније, управни систем се такође разликује од случаја до случаја.⁷³ У неким случајевима постоји и велики утицај свештеника и лаика на црквену управу,⁷⁴ што донекле подсећа на неке организационе структуре из окупационих времена.⁷⁵

Наслеђени су изазови етнофилетистичких и етатистичких утицаја из ранијих векова, што представља проблем за савремену црквену свест. Посебна проблематика је везана за јурисдикционо преклапање епископија, пре свега у Америци и Западној Европи.⁷⁶ Тај проблем у историји црквене управе доноси невиђену констелацију паралелних црквених структура и јурисдикција. Иако ниједна канонска регулатива није до те мере афирмисана у канонском предању као забрана паралелних црквених структура у једном истом месту,⁷⁷ управо је то оно што одликује православну дијаспору данас. Иако је „један епископ у једном граду“ и „један синод у свакој области“ апсолутно правило које су Оци успоставили,⁷⁸ дијаспора показује тужан пример како губитак есхатолошког духа утиче на све сфере црквеног живота, па и организациону. Ситуација у којој у једном граду постоји неколико епископа (српски, руски, грчки, бугарски...) којима се јурисдикције преклапају је уобичајена појава у дијаспори.⁷⁹ Решавање тог проблема јесте кључни црквено-организациони изазов нашег времена и он не може бити решен ван афирмације литургијско-подвижничког етоса.

САЖЕТАК:

Од првобитне организационе парадигме коју је представљала црквена општина као најмања организациона целина, током векова је развијена комплексна организациона структура Цркве. Проблем преплитања области јурисдикције је био кључни за одлуку Цркве да саборски одреди да се по питању граница црквена администрација географски мора ускладити према политичким границама у оквиру Ромејског

⁷³ Московска патријаршија је пример потпуне централизације, у којој патријарх са Синодом од 6 епископа врши сву управну власт. Погледати: Јован Мајендорф, *Православна црква јуче и данас*, стр. 125. Организација Руске цркве се разликује од организације балканских цркава управо у томе што патријарх има далеко шира овлашћења на епископима. Друга разлика у управном смислу је што она има веома мало епископија, које су самим тим огромне, што за последицу има проблем да епископ не може познавати своју паству. Погледати: John Meyendorf, „Ecclesiastical organization in the History of Orthodoxy“, стр. 2.

⁷⁴ Занимљив је пример Грузијске цркве, у којој законодавну власт има Црквени сабор који сачињавају свештеници и лаици. Погледати: Радомир Поповић, нав. дело, стр. 195.

⁷⁵ Попут црквено-народних сабора, карактеристичних за живот СПЦ на просторима Аустријске царевине после Велике сеобе Срба 1690. године и формирања Карловачке митрополије.

⁷⁶ В. А. Џупин, нав. дело, стр. 143.

⁷⁷ Погледати о томе: John Meyendorf, „One bishop in One City“, *St. Vladimir's Theological Quarterly* 5/1-2, 1961.

⁷⁸ Исто.

⁷⁹ Исто. – Недопустиво је имати две заједнице и два епископа у једном истом месту, из простог разлога што је Христос један.

царства. Постојали су и случајеви који се не могу објаснити (гео)политичким значајем, попут Јерусалимске катедре. Директни плодови развоја организационе структуре Цркве у оквиру РOMEЈСКОГ царства јесу митрополитски, егзархијски и патријарашки административни систем. Сваки од њих је доносио квалитативна побољшања у односу на онај који му је претходио, пре свега у смислу унапређења функционисања црквене управе и јачању јединства локалних Цркава, уз нешто веће појачање централизације. Практично се може рећи да је у периоду од два века (4. и 5. век) дошло до најбитнијих промена у организационој структури Цркве чији је крајњи исход систем Пентархије.

Потоњим одвајањем Римске епископске катедре Цариград је смештен у сами центар организационе структуре Источне цркве. Период отоманске окупације је донео *de facto* апсолутни примат Цариградске катедре у управном смислу, јер она постаје директно надређена свим осталим епископским катедрама, али не канонским одредбама, већ султановим декретима, што је прва велика девијација у организационом погледу. Организациона структура у канонском смислу остаје у пентархијском облику, али је фактички стављена ван снаге. То је највиши вид централизма у историји управе Источне цркве.

Велики проблеми настају после периода ослобођења, због етнофилетистичких тежњи, али и револта због претходне хегемоније Цариградске катедре. Од тада се аутокефалија све чешће стиче и политичким средствима, што у погледу организационе структуре готово да инаугурише принцип политичког притиска зарад редефинисања управног статуса одређене помесне Цркве. Упоредо с тиме утицај етатизма у црквену организацију директно увлачи елементе државне организације, при чему је еклатантан пример синодалних структура у којима учествују и лаици-државни представници.

У 21. веку, поред наставка класичних етнофилетистичких тежњи, основни проблем за организациону структуру Цркве представља дијаспора као плод етнофилетизма, у смислу до сада невиђене констелације паралелних црквених структура и јурисдикција, потпуно противних основним еклисиолошким постулатима. Тиме је феномен еклисиолошког партикуларизма највећи проблем који данас стоји пред организационом структуром Цркве, који не може бити решен ван повратка аутентичном литургијском етосу.

HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE ORGANIZATIONAL STRUCTURES OF THE CHURCH

Oliver Subotić

Summary: *From the initial community which consisted of only a few eucharistic meetings, the Church quickly became an organism of universal proportions, which caused a consequential development of her organizational structure. This was especially the case after the reformation of social status of the Church and her later function within Eastern Roman Empire, but also in modern times. Besides identifying the precise historical organizational patterns and key factors that affected their evolution, it is also needed to determine their relationship towards essential ecclesiological foundations.*

Key words: *Church commune (community), diocese, metropolitanate, egzarchy, pentarchy, council, synod, ethnarch, centralism, etnofiletism, etatism, diaspora.*